

Список використаної літератури

1. Коган І. М. Лінгвістичний аналіз тексту / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
2. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2011. – 844 с.
3. Black E. Pragmatic Stylistics / E. Black. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. – 166 p.
4. Grice H. P. Logic and Conversation / H. P. Grice // Syntax and Semantics, III. Speech Acts. – New York : Academic Press. – P. 41 – 58.

Анотація

У статті розглядається антономазія як стилістичний засіб використання власного імені. Відзначається негативний сатиричний або іронічний ефект цього тропа у художніх текстах.

Ключові слова: антономазія, тропи, власне ім'я, максима якості, прагматичний ефект.

Аннотация

В статье рассматривается антономазия как стилистический прием использования имени собственного. Отмечается отрицательный сатирический или иронический эффект этого тропа в художественных текстах.

Ключевые слова: антономазія, тропы, имя собственное, максима качества, прагматический эффект.

Summary

In the article antonomasia as a stylistic device of using proper name is considered. The negative satiric or ironic effect of this trope in literary texts is emphasized.

Key words: antonomasia, tropes, proper name, maxim of quality, pragmatic effect.

УДК 811.161.2: 81.373.423

Зубар Л. С.
Хмельницький національний університет

ЕКЗОТИЧНІ ВЛАСНІ НАЗВИ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ-ФАНТАСТІВ

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в українському мовознавстві набули більш чітких форм і ознак різні підходи до вивчення онімії художнього тексту. Сьогодні виділяємо три основні ономастичні школи,

які представлені науковими доробками Л. О. Белея, В. М. Калінкіна, Ю. О. Карпенка та їх учнів. У працях згаданих науковців розроблено і сформовано свою термінологію на позначення власних назв у художньому творі [3, с. 281].

Літературні власні назви, або поетоніми, – один із найцікавіших об'єктів вивчення як із лінгвістичного, так і з літературознавчого погляду. Власні назви супроводжують нас усе життя, уявити словниковий фонд без пропріальної лексики неможливо, тому що вона становить важливу частину будь-якої мови. Різні розряди онімів входять до складу літературних творів, часом відіграючи чільну роль в осмисленні художнього задуму письменника й ідеї твору в цілому.

Літературна ономастика є однією із малодосліджених галузей всієї ономастичної науки; незважаючи на те, що останнім часом інтерес до неї різко підвищився, власні назви все ще залишаються нерозгаданими. Вивчення онімного простору художнього твору є невід'ємним складником глибинного розуміння тексту, усвідомлення прихованих смислів. Надзвичайно великий пласт поетонімів прихований у науково-фантастичній літературі. Саме їх за допомогою ступеня екзотичності спробувала дослідити і класифікувати О. Ю. Андрієнко, учениця ономастичної школи Ю. О. Карпенка. Власні назви за ступенем екзотичності у творах українських письменників-фантастів і є об'єктом нашої рбзвідки.

В Україні основний внесок у розробку загальних принципів і методів дослідження поетонімів зробили Л. О. Белей, В. М. Галич, О. Б. Іванова, Ю. О. Карпенко, О. В. Климчук, Г. П. Лукаш, М. Р. Мельник, Л. П. Петрова, Т. Д. Суслова, О. О. Усова та інші ономасти. Дослідження виконувалися на матеріалі мови творів відомих українських та російських письменників О. Блока, М. Булгакова, І. Буніна, В. Винниченка, О. Гончара, Л. Костенко, М. Коцюбинського, П. Куліша, О. Пушкіна, Лесі Українки, М. Хвильового, А. Чехова, Т. Шевченка, Ю. Яновського та інших майстрів художнього слова.

У вітчизняній ономастичній науці аналізу звучання власної назви у творах українських письменників-фантастів не приділялося достатньої уваги, ступінь екзотичності поетонімів не був до цього часу предметом спеціального розгляду, що й зумовлює актуальність теми пропонованого дослідження.

Об'єктом нашого дослідження стали твори таких авторів, як О. Авраменко, О. Бердник, В. Бережний, В. Владко та О. Тесленко. Усі твори згаданих авторів написані у жанрі фантастики і дають фундаментальний матеріал для вивчення ступеню екзотичності на основі використаних ними власних назв.

Для вдалого поділу власних назв варто пригадати визначення поняття **екзотичний**, тобто незвичайний, дивовижний, надто мальовничий для певної місцевості, певного середовища, не властивий їм [2, с. 338].

О. Ю. Андрієнко за ступенем екзотичності власні назви у науково-фантастичних текстах ділить на 10 груп (так званих груп екзотичності), що розташовуються відповідно до послаблення авторського словотворення [1]. Отже, розглянемо кожну з груп окремо.

1. Власні назви з повною відсутністю аналогів у національній ономастичній системі, з порушенням норм звукосполучень: космопоетоніми **М'буто** (О. Авраменко), **Ір** (О. Тесленко);

2. Власні назви, що теж не мають відчутних зв'язків із національною ономастичною системою, однак зберігають норми звукосполучень мови, на якій написаний твір: антропопоетонім **Дьондюранг** (О. Тесленко);

3. Власні назви, що містять певні фонетичні асоціації – підказки в зашифрованому, прихованому вигляді: фірмопоетонім **Оффіс-Сейнтер** (В. Владко), гетеропоетонім „**Попюларсаєнс**” (В. Владко), антропопоетонім **Імбрикатус** (О. Тесленко).

Ці три вищезазначені групи становлять множину нерекурентних екзотичних власних назв.

4. Власні назви зі структурно-етимологічними асоціаціями, що виводять читача на прямі семантичні підказки: планета **Магаварша**, планета **Терр-де-Голь** (О. Авраменко);

5. Екзотичні власні назви, семантизовані за моделями, притаманними мові написання твору: **зіперпросторові канали Марушкопулоса** (О. Авраменко);

6. Власні назви, цілком побудовані з узуальних компонентів, що вжиті, однак, у незвичній, не властивій їм функції: антропопоетоніми **Номер Чотири**, **Номер Три** (В. Владко).

Групи 4–6 складають множину рекурентних екзотичних власних назв, тобто читач може вловити суть за змістом їх складників.

7. Власні назви включають узуальні складники, що вжиті у прямому, звичному значенні, але в незвичному сполученні: „*Фіолетова загибель*”; ергопоетоніми *Восток-1*, *Восток-2* (В. Владко); „*Космічний Гольфсмітр*” (В. Бережний); процесопоетоніми: метод масажу (*Пропоную „Поцілунок на Марсі”*) та компрес (*Компрес „Вальс Венери”*) (О. Бердник);

8. Власні назви, побудовані з узуальних компонентів у їх узуальному значенні і у сполученні, цілком прийнятному для мовної свідомості, однак реально в мові відсутньому: *Жаб'яча печера* (В. Владко);

9. Реально існуючі загальні чи власні назви, дібрані письменниками для наймення денотата, створеного його уявою: *Льоня Куценко*, *Віктор Сумський* (В. Владко); *Святослав Барвицький* (О. Бердник).

Групи 7–9 складають множину рекурентних okazіональних власних назв. Уточнимо, що okazіональними є, звичайно, й групи 1–6. У виділенні третьої множини власних назв компонентом, що об'єднує, є не наявність okazіональності, а відсутність екзотичності. Усі три множини, тобто групи 1–9, складають okazіональну підсистему онімної системи науково-фантастичного твору, при цьому ядром цієї підсистеми є перша і друга множини, а третя множина становить її периферію, в яку широко проникають також елементи узуальної підсистеми.

10. Узуальні власні назви в узуальному вжитку: хоропоетоніми *Сан-Франциско*, *Нью-Йорк* (О. Бердник); космопоетоніми *Юпітер*, *Меркурій*, *Венера* (О. Авраменко); *Марс*, *Плутон* (О. Бердник); гідропоетоніми *Карибське море* (О. Бердник); едипопоетоніми *Гімалаї*, *Тибет* (В. Владко); *числа Планка* (О. Авраменко); *чайки Петрі* (В. Владко).

Звернемо увагу, що вжиті українськими письменниками-фантастами власні назви можна поділити за ступенем екзотичності на 10 груп, запропонованих О. Ю. Андрієнко. Однак не варто забувати, що цей поділ досить умовний, оскільки екзотичність власної назви залежить не лише від самої назви, але й від контексту, у якому вона функціонує, оскільки контекст для художнього тексту є тим елементом, із допомогою якого автор звичну назву може помістити у надзвичайні умови і тим самим надати їй незвичного, екзотичного відтінку. Таким чином, власні назви науково-фантастичного тексту в цілому не можуть бути не екзотичними.

До того ж, М. М. Торчинський у своїй монографії зазначає, що онімі-екзотизми у практиці мовленнєвої діяльності вживаються епізодично (для

надання достовірності розповіді про події або явища, пов'язані з іноземними реаліями) [4, с. 508].

Згадані вище письменники-фантасти у своїх творах використовують значну кількість незвичних поет онімів; зокрема, для всіх характерним є вживання порейпоетонімів, планетофантастонімів, антропофантастонімів тощо. Отже, детальніше розглянемо вітчизняні авторські доробки у галузі наукової фантастики.

Одним із представників письменників-фантастів ХХ століття є Олег Авраменко і його фантастичний роман „Жменя вічності”. Автор відходить від традиційної схеми надання власних назв героям та решті предметів і місць у творі, оскільки використовує здебільшого незвичні. Наведемо окремі з них: **антропоетоніми** *Ахмад, Свами, Бімал, Падма, Лайф, Ар-Ті дев'ятий*; **космоетоніми**, зокрема **плането-**: *Магаварша, Мельпомена, Альвія, Уранія-5, Поляріс*; **галактико-**: *М'буто, Барнарда, Бай-Сін, Псі-Козерог*; **астрофантастоніми**: *Адіті, Дзета-Девакі, Епсілон Ерідана* та інші. Не менш цікавими є **космотопофантастоніми**, наприклад *Паталінутра, Вілія, острови Полуденні, Джерсі*. Крім того, значну роль у романі у двох частинах („Жменя вічності” та „Зруйновані зорі”) Олега і Валентина Авраменків, події якого побудовані на космічних перипетіях, на що безпосередньо вказують і названі вище бібліоніми, в основному маємо справу з космічними кораблями. Таким чином, знайомимось з **космопорейпоетонімами**: крейсер „*Зоря Свободи*”, приватна яхта „*Валькірія*”, літальний апарат *MS 5826*, космольот-бомбардувальник „*За Мельмак!*”, стрибкові кораблі „*Експлорер*” і „*Експлорер-13*”, крейсер „*Нахімов*”, космічний літак – корвет „*Миклухо-Маклай*”, десантний крейсер „*Каллісто*”, крейсер „*Тунгус*”, корвет „*Дербент*”. Як бачимо, автори не для всіх номінацій літальних апаратів використовують вигадані назви, зустрічається і транслітерація та номінація в честь окремої особи, але водночас кожен із цих онімів додає змісту твору своєї неповторності і незвичності.

Серед цієї кількості пропріальних одиниць не кожній можна дати логічне пояснення і характеристику, вони є екзотичними і доречно використаними автором. Отже, за нашими спостереженням, стає зрозуміло, що О. та В. Авраменки більш схильні до використання фантастичних власних назв, які, власне, відповідають змісту твору і авторському задуму.

О. Бердник у своїй фантастичній повісті „Поza часом і простором” використовує переважно реальні власні назви, зокрема **антропоетоніми** *Святослав Барвицький, Мері Стін, Мільтон, Копилов* та інші, проте є одне ім'я, яке відрізняє його власника від решти, – *Роген* – незвичне, але промовисте, оскільки ми можемо у ньому виокремити частину *рог*, яка, у свою чергу, несе гостроту і певну неприязнь. Досліджуючи власні назви, ми жодного разу не зустрічаємо це ім'я у переліку реальних.

Наступним твором є фантастичне оповідання „Подорож в антисвіт”. Тут автор здебільшого також використовує звичні імена, хоча професор, що згадується у творі, має особову назву, за якою ми не можемо зрозуміти, ім'я це чи прізвище – *Шрат*, однак саме накопичення таких звуків створює негативну атмосферу (реально такої власної назви не існує). Іншим іменем є *Геон*, яке звучить значно приємніше, ніж попереднє, і в цілому трапляється у реальному житті, хоч і не як ім'я.

Ще одним фантастичним оповіданням О. Бердника є „Посидинок на астероїді”. Тут також представлені реальні власні назви, зокрема **топоетоніми** *Сан-Франциско*, **антропоетоніми** *Елізабет*, **космоетоніми** *Уран, Сатурн* та деякі інші, однак є оніми, використані у незвичних обставинах, зокрема **парфумоетонім**: одеколон „*Космічна катастрофа*”, **процесоетоніми**: масаж методом „*Поцілунок на Марсі*”, компрес „*Марс Венери*”.

Крім того, розглянемо такі науково-фантастичні твори О. Бердника, як „Серце Всесвіту” та „Стріла часу”. У них автор також використовує як реальні, так і вигадані власні назви; увагу зосередимо на вигаданих. Серед космоорбітонімів, які згадуються у творах, варто виокремити найменування сукупностей космічних об'єктів, а також зірок, планет та їх супутників – **астро-** (*Ла, Великий Покровитель*); **плането-** (*Наа, Осаяйна, Гро-оча, Та-іна, Лью*) і **сателітофантастони́ми** (супутник *Рра*, „*Америка-4*”). Із-поміж прагмафантастони́мів у науково-фантастичних творах найбільш часто фіксуються **порейофантастони́ми**, зокрема – номінації космічних кораблів: ракета „*Космоград-Місяць*”, космічний корабель „*Вітчизна*” або інша його назва „*Стріла Часу*”, атомна космічна ракета „*Лілея*”, іонний корабель „*Блискавиця*”, космольот „*Америка*”.

Звідси робимо висновок, що для О. Бердника звичним є використання різноманітних конструкцій для створення фантастичності у своїх творах:

це не обов'язково неймовірні, космічні власні назви, вони часто є реальними, однак фіксуються у незвичних, вигаданих обставинах, тобто фантастичність автором створюється за допомогою вдалого використання контексту.

Розглянемо науково-фантастичну повість „Космічний Гольфстрім” В. Бережного. Автор часто використовує як вигадані антропопоніми, зокрема прізвища (часто – у поєднанні з назвою професії, посади тощо): *планетолог Сіагуру, старший екіпажу Анте-Ео помічник Кон-Тиро*, так і **антропоконструкції**: *Лойо Майо, Саке Мацу*. Також у творі присутні **фітофантастони**: *Рафлесія Арнольдї, Космічна Алка*. Зважаючи на вище згадані приклади, стає зрозуміло, що для автора характерним є використання вигаданих понімів, які, у свою чергу, є особливістю ідіостилю автора.

Не менш цікаві твори письменника-фантаста В. Владка, зокрема оповідання „Позичений час”. За логікою всі розуміють, що час позичити не можна, але не у випадку Льоні Куценка (головного героя). На перший погляд, звичайне собі оповідання – діти навчаються в школі, уроки, ігри в позаурочний час, якби не „*Ощадкаса часу*” і не кредитна книжка на час. Крім того, є ще одна екзотична власна назва – *Жаб'яча печера* (пояснити можемо по різному; наприклад, там живе багато жаб або у ній моторошно і огидно, як від вигляду самої жаби).

Інше оповідання „Двійники Стъопи Лознікова” – назва звична і нічим не примітна, проте кожна нова сторінка захоплює читача своїм змістом. Зважаючи на присутність в оповіданні інопланетних створінь, варто зазначити, що автор досить неординарно підходить до їх іменування. Їхні керівники мають назви з реального життя, які автор використав для власного імені, зокрема **антропопоніми** *Капітан* та *Офіцер*, решта інопланетних створінь мають імена за зразком *Номер Три, Номер Чотири*, що можна пояснити ідентичністю і безликістю створінь, які їх носять. Також в оповіданні використовується **зоопонім** *Джой* (собака), що є транслітерацією з англійської мови і в перекладі означає 'радість'.

Наступний твір В. Владка – фантастична повість „Фіолетова загибель”. Назва закликає почати знайомитися зі змістом, оскільки поєднання кольору із загибеллю не є ординарним. Зокрема, велику роль відіграє колір – фіолетовий, який вважається космічним. Фіолетовий колір – магічний, він об'єднує тіло і мислення, матеріальні потреби з потребами душі [5]. Автор

користується переважно реальними іменами, хоч і запозиченими з англomовних країн, зокрема **антрополоетонімами** *Джеймс, Клайд, Меджі* та інші. Для **фірмопоетонімів** властива транслітерація: *Оффіс-Сейнтер, „Байолоджікал Лімітед”, „Індастрі ов Кемікал продактс”* тощо. Серед **товаропоетонімів** знайомимося з нікому невідомими назвами – *„Баязет”, ФС-5, Космоцилін, Астроміцін, Астроміцін СТ.*

Таким чином, бачимо, що В. Владко переважно у своїх фантастичних творах використовує реальні імена, проте не лише україномовні, а й англomовні. Автор вдало використовує транслітерацію, чим і підкреслює контекст і його певну екзотичність, яка проходить „червоною ниткою” крізь весь твір.

Ще одним представником української фантастики є О. Тесленко і його твори *„Дьондюранг”, „Діти Ніколіана”, „Корида”* та *„Викривлений простір”*. Що стосується першого, то цей бібліонім без змісту книги ні про що нам не говорить, а насправді є ім'ям головного героя твору – біокибера за № 139428. Весь твір пронизаний фантастичними онімами. Варто згадати такі **антрополоетоніми**: *Дьондюранг, Торонка, ГК-559730* (старий кібер), *Гінзура, Імбрикатус*; **планетофантастоніми**: *Метакаскада, Гарія, Ір*; **агорофантастонім**: вулиця *Соло*; готель *„Дзябран”,* комплекс *„Біонібероза”* та інші. Вже цей неповний перелік власних назв доводить, що автор є прихильником екзотичних власних назв, які він чітко добирає для кожного героя. Наприклад, ім'я секретарки – *Німиця*, постановника вистав – сліпий *Жаліо*, проте етикетки на продуктах (*„Веселун”, „Коник-стрибунець”, „Найхоробріший”*) і улюблений напій головного героя (*„Золота осінь”*) мають цілком звичні назви. Також у творах зустрічаються **терофантастоніми**, серед яких переважають **ойкофантастоніми** (номінації поселень, в основному міського типу – **астіфантастоніми**: *місто Білозера, місто Онто*, рідше сільського – **комофантастоніми**: *Тошин*). У згаданих науково-фантастичних творах досить часто із-поміж прагмафантастонімів фіксуються **порейофантастоніми**, зокрема – номінації космічних кораблів: *„Роляра”, „Медіна”, „Церера”*. Крім того, фіксуються назви гелікомобілів, які використовуються для звичного пересування у населених пунктах, наприклад: *Оранж, Чорний Тор.*

Отже, для О.Тесленка типовим є вживання великої кількості вигаданих власних найменувань, які автор творить не відірвано від змісту твору, а навпаки, для його підкріплення.

Таким чином, ступінь екзотичності у власних назвах, які використовують фантасти у своїх творах, різний, і ця категорія є досить умовною, оскільки кожен її вимірює по-своєму і не можна однозначно говорити про неї. Звертаючись до творів згаданих авторів, бачимо, що використання нестандартних власних назв властиве О. Авраменку, В. Бережному та О.Тесленку, а О.Бердник та В.Владко є прихильниками реальних онімів, які постають перед читачами у вигаданих, незвичних обставинах. Зважаючи на широкий пласт матеріалу і його недослідженість, вважаємо доцільним подальше вивчення ступеня екзотичності на матеріалі науково-фантастичних творів українських письменників-фантастів ХХ століття.

Список використаної літератури

1. Андрієнко О. Ю. Комунікативно-прагматичний потенціал власних назв у науково-фантастичному тексті : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – російська мова / О. Ю. Андрієнко. – Одеса, 1992. – 192 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

3. Максимюк М. В. Специфіка використання власних назв у сучасній українській постмодерній прозі (на матеріалі романів В. Кожелянка) / М. В. Максимюк // *Studia Slavistica*. – Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка : зб. наук. ст. ; [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – 356 с.

4. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. / М. М. Торчинський – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.

5. [http://remontvdome.com.ua/psihologiya-koloru-shcho-oznachae-kozhen-kolir_lrus-p5-i4461.html]

Анотація

У статті аналізуються власні назви, використані у своїх творах українськими письменниками-фантастами ХХ століття; виявлено рівень екзотичності кожної з них і специфіку функціонування.

Ключові слова: літературна ономастика, власна назва, екзотичність, фантастонім.

Анотація

В статті аналізуються імена, використані в своїх произведениях українськими письменниками-фантастами ХХ століття; виявлені рівень екзотичності кожної з них і специфіка функціонування.

Ключеві слова: літературна ономастика, імя собственое, екзотичність, фантастони́м.

Summary

The article analyzes the proper names used in his writings Ukrainian science fiction writers of XX century, found the level of exoticism and each specific operation.

Key words: literary onomastics, proper name, exoticism, fantastonym.

УДК 811.16'373.2 81'373.6

Іваненко О. В.

Інститут української мови НАН України

ПРО РАДОГОСТА Й РАДОГОЩ

Походження теоніма *Радогост* цікавило славістів здавна. Проте якщо слов'янський характер імені божества беззаперечний, то до сьогодні немає однозначних відповідей на питання: 1) чи існувало божество, з яким пов'язують теонім *Радогост*; і якою була його функція; 2) походження божества та його імені.

Найдавніші **фіксації** теоніма *Радогост* знаходимо в германських хроністів.

З опису Тітмара Мерзебурзького відоме трикутне місто *Riedegost* (*Riedegost*), оточене зусібіч недоторканим лісом. У місті троє воріт, одні з яких, обернуті до сходу, відкривають дорогу до страшного на вигляд моря, що неподалік. У місті є лише дерев'яне святилище, за підмурок якому правлять роги худоби. Головний із-поміж богів зветься *Сварожич*, його шанують найбільше. Місто ж *Riedegost*, за Тітмаром, найшанованіше: з ним прощаються, ідучи на війну, і вшановують на знак подяки належними дарами, повернувшись із перемогою [20, с. 147; 12, с. 102, 103]. Тут важливо зазначити, що вжите в латинському тексті щодо Радогощі слово *urbs* означає 'місто, оточене стіною', 'верхня частина міста, міська фортеця, кремль; перен. головний оплот, суть', 'головне